

Vergaderjaar 2018–2019

35 000

Nota over de toestand van 's Rijks financiën

O

VERSLAG VAN EEN SCHRIFTELIJK OVERLEG

Vastgesteld 12 maart 2019

De leden van de vaste commissie voor Financiën¹ hebben kennisgenomen van de brieven inzake de agenda van de financiële sector, zoals die door de Minister van Financiën op 18 december 2018 aan de Eerste Kamer zijn aangeboden.²

Naar aanleiding hiervan is op 1 februari 2019 een brief gestuurd aan de Minister.

De Minister heeft op 11 maart 2019 gereageerd.

De commissie brengt bijgaand verslag uit van het gevoerde schriftelijk overleg.

De griffier van de vaste commissie voor Financiën,
Van Dooren

¹ Samenstelling: Nagel (50PLUS), Ten Hoeve (OSF), Knip (VVD), (voorzitter), Backer (D66), Ester (CU), Postema (PvdA), Sent (PvdA), Van Strien (PVV), Kok (PVV), Bruijn (VVD), vacature (PVV), Van Apeldoorn (SP), N.J.J. van Kesteren (CDA), Knapen (CDA), Köhler (SP), Gout-Van Sinderen (D66), Van Rij (CDA), (vice-voorzitter), Rinnooy Kan (D66), Schalk (SGP), Van de Ven (VVD), vacature (PvdA), Reuten (SP), Wever (VVD), Van Leeuwen (PvdD) en Binnema (GL).

² Kamerstukken I, 2018–2019, 35 000, M.

BRIEF VAN DE VOORZITTER VAN DE VASTE COMMISSIE VOOR FINANCIËN

Aan de Minister van Financiën

Den Haag, 1 februari 2019

De leden van de vaste commissie voor Financiën hebben met belangstelling kennisgenomen van de brieven inzake de agenda van de financiële sector, zoals die door u op 18 december 2018 aan de Eerste Kamer zijn aangeboden.³ Met deze brieven heeft u gevolg gegeven aan de toezegging – gedaan naar aanleiding van vragen van de leden Rinnooy Kan (D66), Van Apeldoorn (SP) en Ester (ChristenUnie) tijdens de Algemene financiële beschouwingen op 20 november 2018 – om een afschrift te zenden van een brief aan de Tweede Kamer inzake de financiële sector.⁴ In dit kader heeft de vaste commissie voor Financiën in haar vergadering van 15 januari jl. besloten om in schriftelijk overleg te treden met de regering inzake de financiële sector. De leden van de fractie van **D66** hebben hiervoor inbreng geleverd.

Vragen en opmerkingen van de leden van de fractie van D66

In het plenaire debat in deze Kamer over het gemeenschappelijk ontwikkelingsfonds in september 2015 is de vraag gesteld of de dreiging van bail-in wel effectief was voor investeerders, gegeven het feit dat toen uit onderzoek door DNB, IMF en CPB was gebleken dat systeembanken nog altijd goedkoper aan geld konden komen (impliciete overheidsgarantie).⁵ De toenmalige Minister gaf toen aan te verwachten dat dit fundingvoordeel zou gaan dalen.⁶ De leden van de D66-fractie vragen u of u beschikt over cijfers die uitwijzen of deze daling van het fundingvoordeel van systeembanken inmiddels inderdaad heeft plaatsgevonden. Dat is ook van belang in het kader van uw wens om excessief risicogedrag tegen te gaan. Mochten die cijfers er niet zijn, bent u dan bereid het CPB te vragen de eerdere analyses uit te breiden met recentere gegevens?

In uw brieven schrijft u dat er op nationaal niveau belangrijke stappen zijn gezet om perverse prikkels weg te nemen en de klant centraler te stellen. Wat het eerste betreft noemt u onder andere de eed die sinds 2015 door (groepen) bankmedewerkers moet worden afgelegd.⁷ Heeft u een beeld van het effect van deze eed op gedrag? De leden van de fractie van D66 gaan ervan uit dat u niet tot doel heeft te bevorderen dat de witwassende klant centraal staat. Klopt het dat een deel van het witwassen bij ING nog doorging nadat de verplichte eed was ingevoerd, namelijk tot 2016?⁸ Is het u bekend of de werknemers die hierbij betrokken waren behoren tot de groep die de eed moesten afleggen? Zo ja, zijn er werknemers die op basis van hun eed hebben aangegeven hier niet aan mee te willen werken? Wat het tweede betreft noemt u de aanscherping van de hypothecaire leennormen. U meldt dat de LTV ratio is gedaald, maar schrijft niet over het effect van de aangescherpte leennormen in relatie tot inkomen.⁹ Heeft u hier gegevens over?

³ Kamerstukken I, 2018–2019, 35 000, M.

⁴ Zie toezegging T02633 op www.eerstekamer.nl.

⁵ Handelingen I, 2014–2015, nr. 39 item 7 – p. 2.

⁶ Handelingen I, 2014–2015, nr. 39 item 7 – p. 9.

⁷ Kamerstukken I, 2018–2019, 35 000, M, Bijlage 1 «Agenda financiële sector», p. 2.

⁸ De Volkskrant. «Hoogste boete ooit voor ING: winst bank ging boven controle op witwassen» (4 september 2018).

⁹ Kamerstukken I, 2018/19, 35 000, M, Bijlage 1 «Agenda financiële sector», p. 2.

In de agenda is weerbaarheid van huishoudens één van de speerpunten. U geeft aan dat in het kader hiervan de LTV en de LTI gemonitord worden.¹⁰ Bent u van oordeel dat de LTV ook van belang is voor huiseigenaren die hun huis niet (moeten) verkopen? De leden van de D66-fractie vragen u ook naar een appreciatie van de LTI in dit verband. Hypotheeklasten hangen af van de rente, en die komt in de LTI niet voor. Ligt het niet meer voor de hand om niet de omvang van de lening, maar die van de hypotheeklasten in relatie tot het inkomen te monitoren? Verder wijzen de leden van de fractie van D66 erop dat het vanuit het perspectief van weerbaarheid van huishoudens veel uitmaakt welk deel van hypotheeklasten naar rente en welk deel naar aflossing gaat: het eerste is consumptie, het tweede sparen en dus vermogensopbouw. Houden de leennormen hier voldoende rekening mee? In hoeverre beperken deze normen de mogelijkheid tot vermogensopbouw, en hoe waardeert u dit mede gezien de hoge huurprijzen in de vrije sector?

Tenslotte schrijft u dat u huishoudens weerbaarder wilt maken door onder andere te werken aan versterking van financiële vaardigheden door educatie.¹¹ De leden van de fractie van D66 vragen naar een onderbouwing hiervan. Zij wijzen erop dat een meta-analyse van onderzoek naar het effect van financiële educatie op gedrag aantoonde dat dit nihil of verwaarloosbaar klein is.¹² De leden van de D66-fractie vragen in hoeverre financiële educatie gaat ten koste van andere onderdelen van het onderwijs, en of u een kosten-baten analyse heeft laten maken.

De leden van de vaste commissie voor Financiën zien de beantwoording van de gestelde vragen met belangstelling en bij voorkeur binnen vier weken na dagtekening van deze brief tegemoet.

De voorzitter van de vaste commissie voor Financiën,
Knip

---

¹⁰ Kamerstukken I, 2018/19, 35 000, M, Bijlage 1 «Agenda financiële sector», p. 12.

¹¹ Kamerstukken I, 2018/19, 35 000, M, Bijlage 1 «Agenda financiële sector», p. 4.

¹² Fernandes, Daniel & Lynch, John & G. Netemeyer, Richard. (2014). *Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors*. Management Science, p. 27.

BRIEF VAN DE MINISTER VAN FINANCIËN

Aan de Voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 11 maart 2019

Bijgaand stuur ik uw Kamer antwoorden op de schriftelijke vragen die zijn gesteld door de leden van de D66-fractie over de Agenda financiële sector (uw kenmerk: 169332.01u).

De Minister van Financiën,
W.B. Hoekstra

II Reactie van de Minister

Met belangstelling heb ik kennisgenomen van de vragen en opmerkingen van de leden van de D66-fractie over de agenda financiële sector. Hieronder treft u mijn antwoorden op deze vragen aan die zien op vier onderwerpen.

1. Fundingsvoordeel systeembanken

De leden van de D66-fractie vragen zich af of er cijfers beschikbaar zijn die uitwijzen of een daling van het fundingvoordeel van systeembanken inmiddels heeft plaatsgevonden, en of indien die cijfers er niet zijn, ik bereid ben het CPB te vragen de eerdere analyses uit te breiden met recentere gegevens.

Antwoord:

Er bestaan concrete aanwijzingen dat ratingbureaus de impliciete staatssteun verwijderen uit de beoordeling en de hogere waarschijnlijkheid van bail-in beprizen, met een verlaging van kredietratings van banken tot gevolg.¹³ Een lagere kredietrating kan leiden tot hogere financieringskosten. De financieringskosten van banken worden echter door verschillende factoren bepaald. Dat grotere banken over het algemeen een hogere rating hebben en zich goedkoper kunnen financieren, kan ook voortkomen uit schaal- en/of diversificatievoordelen.¹⁴

2. Bankierseed

De leden van de D66-fractie vragen wat het effect is van de eed op gedrag.

Antwoord:

Met de eed of belofte die wordt afgelegd door alle medewerkers die werken bij een bank, laten banken – individueel en collectief – zien waar zij voor staan en waar zij op aangesproken kunnen worden. De bankierseed heeft zodoende een rol bij de cultuurverandering in de sector. De bankierseed draagt bij aan bewustwording over integriteit, zowel op het moment van het afleggen van de eed of belofte als tijdens het dienstverband.

Begin 2016¹⁵ hebben DNB en de AFM onderzocht in hoeverre banken en verzekeraars het afleggen van de eed of belofte hebben georganiseerd en in hoeverre de eed of belofte daadwerkelijk is afgelegd.¹⁶ Hieruit kwam naar voren dat banken en verzekeraars veel aandacht besteden aan het goed inbedden van de eed of belofte in hun organisatie en dat de eed of belofte kan bijdragen aan verdere bewustwording over de integriteit van de sector. Zo bleek uit het onderzoek van de toezichhouders dat banken en verzekeraars dialoogsessies, plenaire bijeenkomsten en teamsessies met leidinggevenden organiseren en dat de verdere inbedding van de eed of belofte vaak wordt gekoppeld aan een breder cultuur- en integriteitsprogramma.

¹³ Kamerstukken II, 2017–18, 21 501-07, nr. 1509.

¹⁴ Zie ook Aanhangsel van de Handelingen II, 2017–18, nr. 1981.

¹⁵ De eed of belofte is ingevoerd per 1 april 2015 en moest voor bestaande medewerkers uiterlijk 1 april 2016 zijn afgelegd. Nieuwe medewerkers dienen binnen 3 maanden na indiensttreding een eed of belofte af te leggen.

¹⁶ Zie <https://www.banken.nl/nieuws/8303/dnb-afm-bankierseed-serieus-opgepakt-door-banken>

De leden van de D66-fractie vragen of het klopt dat een deel van het witwassen bij ING nog doorging nadat de verplichte eed was doorgevoerd, namelijk tot 2016.

Antwoord:

De invoering van de eed of belofte en de daarmee samenhangende tuchtrechtelijke regeling voor bankmedewerkers is op 1 april 2015 in werking getreden. Voor personen die reeds op het moment van inwerkingtreding bij dezelfde bank werkten, gold overgangsrecht. De overgangstermijn bedroeg een jaar vanaf het moment van inwerkingtreding. Dit betekent dat alle bankmedewerkers uiterlijk 1 april 2016 een eed of belofte moesten hebben afgelegd en moeten zijn onderworpen aan de hierbij behorende gedragscode en tuchtrechtelijke regeling. De transactie die ING heeft geaccepteerd ziet op de periode 2010 tot 2016.

De leden van de D66-fractie vragen of mij bekend is of de werknemers die hierbij betrokken waren behoren tot de groep die de eed moesten afleggen. En zo ja, of er medewerkers zijn die op basis van hun eed hebben aangegeven hier niet aan mee te willen werken.

Antwoord:

Het is mij niet bekend of betrokken medewerkers de eed of belofte hebben afgelegd of dat medewerkers geweigerd hebben mee te werken. Het is aan banken om ervoor te zorgen dat iedereen die bij een bank werkzaam is, een eed of belofte aflegt en naleeft. DNB en de AFM houden hierop (risicogeoriënteerd) toezicht. Wel is mij bekend dat de Stichting Tuchtrect Banken een tuchtrechtelijk onderzoek is gestart naar medewerkers van ING met betrekking tot de witwaszaak. Het onderzoek is momenteel gaande. Afhankelijk van de uitkomsten kan de Stichting Tuchtrect Banken een tuchtzaak starten tegen betrokkenen.

3. Hypothecaire leennormen

De leden van de D66-fractie vragen of er gegevens zijn over het effect van de aangescherpte leennormen in relatie tot inkomen.

Antwoord:

De Loan-to-Value (LTV) en Loan-to-Income (LTI) normen zijn in 2013 wettelijk verankerd. De LTV is daarna over de jaren aangescherpt. De effecten van deze aanscherping in relatie tot inkomen zijn lastig te meten. Om meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de hypotheekschuld ben ik voornemens de LTV en LTI te monitoren, zoals aangekondigd in de agenda.

De leden van de D66-fractie vragen of ik van oordeel ben dat de LTV ook van belang is voor huishoudens die hun huis niet (moeten) verkopen, en vragen naar mijn appreciatie van de LTI in dat verband.

Antwoord:

De LTV geeft aan hoe de hypotheeklening zich verhoudt tot de waarde van de woning. In internationaal perspectief hebben Nederlandse huishoudens relatief hoge LTV-ratio's. In het kader van de financiële weerbaarheid van huishoudens is het wenselijk dat een huishouden geen schulden heeft die zij niet kan aflossen. In de afgelopen jaren is de maximaal toegestane LTV-ratio voor nieuwe hypotheekovereenkomsten stapsgewijs verlaagd tot 100% in 2018. Sinds 2013 is het verkrijgen van hypotheekrenteaf trek op een nieuwe hypotheek tevens afhankelijk gemaakt van het ten minste annuïtair aflossen van de gehele hypotheek over een looptijd van 30 jaar. Als gevolg van deze maatregelen en van de

stijgende woningprijzen, neemt het aantal huishoudens met een LTV boven de 100% jaarlijks af.

In individuele gevallen hoeft een situatie waarin de eigenwoningschuld groter is dan de waarde van de woning niet direct tot financiële problemen te leiden, bijvoorbeeld als de consument veel spaartegoeden heeft en zijn woning niet wil of moet verkopen. Wanneer zich omstandigheden voordoen waardoor verkoop noodzakelijk is, kan zich wel een probleem voordoen. Over het algemeen zal de financiële weerbaarheid van consumenten toenemen wanneer de LTV-ratio kleiner wordt.

De LTI-norm ziet op het maximale bedrag dat een huishouden in relatie tot het inkomen bruto mag besteden aan hypotheeklasten. Bij het bepalen van de LTI wordt uitgegaan van de gemiddelde uitgaven van een normhuishouden. Als gevolg hiervan kan de toegestane financieringslast voor huishoudens die afwijken van het normhuishouden restrictief zijn of ruimte laten. Ook hier geldt dat een lagere LTI goed is voor de financiële weerbaarheid van het huishouden.

De leden van de D66-fractie merken op dat de rente in de LTI niet voorkomt en vragen of het niet meer voor de hand ligt om niet de omvang van de lening maar die van de hypotheekrente in relatie tot het inkomen te monitoren.

Antwoord:

Ik onderschrijf het belang van een LTI-norm die zich richt op de hypotheeklasten ten opzichte van het inkomen. De huidige systematiek voor het vaststellen van de financieringslastpercentages voldoet hieraan, aangezien hierin nu al rekening wordt gehouden met de hypotheeklasten inclusief hypotheekrente. Welke hypotheeklasten een huishouden maximaal kan dragen, is namelijk afhankelijk van het inkomen en de reeds lopende financiële verplichtingen. Aan de hand van het financieringslastpercentage (het maximumpercentage van het bruto inkomen dat kan worden gebruikt voor hypotheeklasten) wordt de maximale leencapaciteit berekend. Het financieringslastpercentage is afhankelijk van zowel de hoogte van het inkomen als van de hoogte van de rente. Bij de systematiek wordt ervan uitgegaan dat de hypotheek annuïtair wordt afgelost. Voor consumenten met een rentevastperiode tot 10 jaar wordt verplicht getoetst met een door de AFM vast te stellen toetsrente. Hierdoor wordt het risico beperkt dat consumenten door een stijging van de rente na renteverlengingen in de financiële problemen komen. Bij een rentevastperiode van 10 jaar of langer wordt getoetst aan de hand van de werkelijke rente.

De leden van de D66-fractie wijzen erop dat het vanuit het perspectief van huishoudens veel uitmaakt welk deel van de hypotheeklasten naar rente en welk deel naar aflossing gaat: het eerste is consumptie, het tweede is sparen en dus vermogensopbouw. Zij vragen of de leennormen hier voldoende rekening mee houden. Daarbij vragen ze ook in hoeverre de normen de mogelijkheid tot vermogensopbouw beperken, en hoe ik dit waardeer gezien de hoge huurprijzen in de sector.

Antwoord:

De leennormen hebben als doel om de consument te beschermen tegen overkreditering. Op het moment van afsluiten van de hypotheek wordt gekeken welk financieringslastpercentage gedragen kan worden op basis van het brutoinkomen. Hierbij houdt de systematiek rekening met een hypothecair krediet dat annuïtair wordt afgelost. De leennormen houden hiermee dus rekening met vermogensopbouw.

Het versoepelen van de leennormen vergroot het risico op overkreditering van consumenten. Het kan bovendien de woningprijzen opdrijven en de toegankelijkheid van de koopmarkt beperken. Versoepelen biedt daardoor geen oplossing voor de krapte op de woningmarkt.

4. Financiële educatie

De leden van de D66-fractie vragen om een onderbouwing van versterking van financiële vaardigheden door educatie en verwijzen daarbij naar een effectstudie. Verder vragen zij of financiële educatie ten koste gaat van andere onderdelen van het onderwijs en of ik een kosten-batenanalyse heb laten maken.

Antwoord:

In de meta-studie uit 2014 waarnaar de leden verwijzen blijkt dat het effect van financiële educatie 0,1% van het verschil in gedrag verklaart. De onderzoekers wijzen erop dat er beperkte spreiding is in de studies. De programma's die werden onderzocht richtten zich in de meeste gevallen op traditionele manieren van voorlichting en kennisoverdracht. Naar nieuwere vormen van educatie was volgens de auteurs destijds nog weinig onderzoek gedaan.

Meer recent onderzoek wijst erop dat financiële educatie effectief kan zijn, mits het aan een aantal voorwaarden voldoet. Uit een meta-analyse uit 2017¹⁷ blijkt dat financiële educatieprogramma's significant effect hebben op financieel gedrag en een nog groter effect op financiële vaardigheden. Zij concluderen dat het moment waarop een programma wordt aangeboden cruciaal is. Als het geleerde meteen in praktijk kan worden gebracht, is de impact aanzienlijk groter. En de intensiteit van programma's is van belang: hoe meer uren er in financiële educatie gestoken wordt, hoe groter de impact.

Uit onderzoek komt dus een gemengd beeld naar voren ten aanzien van de effectiviteit van financiële educatie. Wijzer in geldzaken evalueert dan ook doorlopend de doeltreffendheid en doelmatigheid van interventies.¹⁸ Bij het opzetten van interventies maakt het platform gebruik van recente (gedrags)wetenschappelijke inzichten.

Voor zover het onderwijs betreft, gaat dit niet ten koste van andere onderwijsactiviteiten. De afweging om dit in het lesprogramma op te nemen, is de verantwoordelijkheid van scholen zelf. Scholen zijn niet verplicht om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden. Overigens doen – vooral basisscholen – dit massaal. De afgelopen jaren deed tussen de 35 en 50% van de basisschoolklassen mee aan de Week van het Geld.

¹⁷ Kaiser, Tim; Menkhoff, Lukas. 2017. *Does financial education impact financial literacy and financial behavior, and if so, when? (English)*. Policy Research working paper; no. WPS 8161. Washington, D.C.: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/144551502300810101/Does-financial-education-impact-financial-literacy-and-financial-behavior-and-if-so-when>

¹⁸ Zie bijvoorbeeld de beleidsdoorlichting Financiële Markten <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/12/15/kamerbrief-inzake-beleidsdoorlichting-financiele-markten>